

18. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. — Т.2. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (28 ноября — 1 декабря 1943 г.). — М. Издательство политической литературы, 1979. — С. 126.
19. *The Army Air Forces in World War II*. — Chicago, 1949. — V.2. — P. 584.
20. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. — М.: Воениздат, 1972. — С. 37.
21. Рузвельт Э. Его глазами / Э. Рузвельт — М. : Политиздат, 1947. — С. 186–187.
22. FRUS. *The Conferences at Cairo and Teheran 1943*. — Washington, 1961. — P. 742.
23. Deakin F. *The Myth of an Allied Lending in the Balkans during the Second World War // British policy toward Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece* / F. Deakin. — London, 1975. — P. 114.
24. Эйзенхауэр Д. Крестовый поход в Европу: Военные мемуары. Пер. с англ. / Д. Эйзенхауэр. — М. : Военное издательство, 1980. — С. 331, 332.

Надійшла до редколегії 11.01.2011 р.

УДК 94:631.11(477.54) “1917–1930”

В. В. КАЛІНІЧЕНКО

ІНСТИТУТ ГРОМАДИ В ДОКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1917–1930 РР.)

Досліджується історична доля самоврядної організації селян — сільської, земельної громади в останній період її існування — 1917–1930 рр. Проаналізована діяльність сільської громади. Показана трансформація сільської громади в земельну громаду.

Ключові слова: село, селяни, сільська, земельна громада.

Исследуется историческая судьба самоуправляющейся организации крестьян — сельского, земельного общества в последний период его существования — 1917–1930 гг. Проанализирована деятельность сельского общества. Раскрыта трансформация сельского общества в земельное общество.

Ключевые слова: деревня, крестьяне, сельское, земельное общество.

Work is devoted research of historical destiny of the self-coping organization of peasants — a rural, ground society during last period of its existence — 1917–1930. Activity of a rural society is analysed. Transformation of a rural society in a ground society is opened.

Key words: village, peasants, a rural, ground society.

Термін «громада» в широкому значенні означає різні спільноти: селянські громади, міські комуні, земляцтва, релігійні об'єднання тощо. У деяких країнах громада — це нижча адміністративно-територіальна одиниця. У вузькому значенні цього слова — первісна форма соціальної організації людей, що пізніше трансформувалася в сусідську (територіальну) громаду. Громада стала нижчою одиницею складного соціального організму суспільства, перетворилася в самоврядну організацію безпосередніх виробників матеріальних благ. Необхідно відзначити, що трапляються й інші терміни для позначення сусідської громади — община, мир. Термін «община» має більш книжний характер, селяни для позначення цього поняття в Наддніпрянській Україні використовували слово «громада», в Росії — «мир», «общество». В офіційних паперах — законах, постановах, указах, судових рішеннях тощо — до початку 1920-х рр. використовували термін «сільська громада» («сельское общество» — *рос.*). Земельний кодекс 1922 р. ввів у вжиток офіційний термін «земельна громада» («земельное общество» — *рос.*), хоча таке поняття не цілком рівнозначне із поняттям сільська громада.

Упродовж історії людства зафіксовано величезну різноманітність конкретно-історичних форм і варіантів сусідської громади. На їх розвиток та конкретні форми вплинули природно-географічне й історичне середовище, характер господарської діяльності, а також етнічні особливості кожного народу. Одним з варіантів сусідської громади була громада в селі Наддніпрянської України. Саме така громада індивідуальних селянських господарств і є об'єктом нашого дослідження, а предмет дослідження — є історична доля цієї громади на останньому етапі її існування — 1917–1930 рр. у межах Наддніпрянської України, тобто тієї території, що до 1917 р. належала Російській імперії, а в 1917–1939 рр. входила до складу Радянської України. На жаль, обсяг публікації не дозволяє детально охарактеризувати цей процес, а тому матеріал викладено скорочено.

Діяльність громади в українському доколгоспному селі досліджували І. Є. Громенко, В. В. Калініченко, В. В. Анісімов, І. В. Кривко, В. В. Бойко й інші дослідники [12]. Але слід відзначити, що історична доля інституту земельної громади впродовж 1917–1930 рр. вивчена недостатньо.

Сільська громада — нижча адміністративно-господарська одиниця, частина волості — була юридично оформлена російським урядом на землях державних селян у 1839 р. Під час селянської реформи 1861 р. сільські громади були юридично оформлені і в колишніх поміщицьких селах [25, с. 377–378]. Громада була, з одного боку, адміністративною, а з іншого — господарською одиницею. Такий порядок зберігався до 1917 р.

Розпорядчим органом сільської громади був сход — збори домогосподарів. На сході обирали старосту й інших представників сільської адміністрації. У межах адміністративної одиниці сільська громада виконувала адміністративно-поліційні та фіскальні функції. Як господарська одиниця

сільська громада в районах, де існувала обшчинна форма землекористування, виконувала функції поземельної обшчини. Якщо межі сільської громади й обшчини не збігалися, то земельні справи обшчини вирішували на так званих селенних сходах (тобто зборах, на яких вирішували тільки земельні питання) домогосподарів цієї поземельної обшчини без втручання сільської громади. Така практика була узаконена Сенатом Російської імперії [20, с. 602–603]. Сільська громада за таких обставин залишалася лише адміністративною одиницею.

В історіографії інколи ототожнюють сільську громаду з поземельною обшчиною [12, с. 82]. Стосовно Росії, в якій абсолютно переважала обшчинна форма землекористування, подібне ототожнення припустиме й не призводить до плутанини. Але в Наддніпрянській Україні, де сільська громада діяла і в тих місцевостях, що не знали поземельної обшчини, таке ототожнення неправомірне, помилкове.

Після Жовтневої революції більшовики передали сільській раді адміністративні функції на селі. Тому в історіографії домінувала точка зору, що в результаті такої дії діяльність сільської громади була паралізована [11, с. 44]. Але аналіз документальної бази про діяльність сільської громади, передусім ухвал (приговорів) сходів, проведених нами, свідчить, що цей інститут у селах Наддніпрянщини продовжував активно діяти. Передусім, не було офіційного розпорядження радянської влади про ліквідацію сільської громади. Так, уже в Декреті про землю від 26 жовтня (7 листопада) 1917 р. йшлося, що розподіл поміщицьких земель мав відбуватися за участю сільських громад [26, с. 11–14]. У цьому документі цілком виразно показана роль, яку відводили в революційних аграрних перетвореннях сільським громадам [26, с. 13].

У Декреті ВЦВК «Про соціалізацію землі» від 6 (19) лютого 1918 р. серед зазначених категорій землекористувачів названі й сільські громади [31, с. 79]. Фактично вся земля сільськогосподарського призначення опинилася в руках сільських громад.

Селяни використали сход домогосподарів громади для так званого «чорного переділу» всіх земель. Анкетне обстеження показало, що за посередництвом сільських громад селяни на Наддніпрянщині користувалися до 90 % придатних для сільського господарства земель [32, с. 18].

Інститут сільської громади вдало підходив не тільки для перерозподілу конфіскованих поміщицьких земель, але й для вирішення інших питань сільського життя. Це добре простежується по приговорах сходів громад. Сход керував повсякденним життям села: на засадах зрівняльності розділяв поміщицькі землі; стежив за станом угідь спільного користування, громадських будівель, племінних бугаїв і жеребців; керуючись звичаєвим правом вирішував майнові суперечки всередині громади; за порядком у селі; розкладкою й виконанням громадських повинностей тощо [5–8].

Революційні і буремні події змусили громадян консолідуватися перед спільною загрозою, громадські зв'язки зміцніли.

Водночас більшовики спробували втілити в життя основні принципи своєї комуністичної ідеології, зокрема запровадити на селі колективну форму землекористування. Це простежується в постанові ВЦВК «Про соціалістичний землеустрій і заходи переходу до соціалістичного землеробства» від 14 лютого 1919 р. та положеннях Програми РКП (б), прийнятої в березні 1919 р., де йдеться про завдання партії в галузі сільського господарства [15, с. 52–53; 19, с. 109–126]. За програмою передбачалося «...проведення в життя певних заходів, спрямованих на організацію великого соціалістичного землеробства». Серед іншого планувалося підтримка громад, а так само товариств для громадського обробітку землі, сільськогосподарських комун [15, с. 52–53].

У цьому разі необхідно звернути увагу на висловлювання про підтримку громад («обществ» — *рос.*). Цілком зрозуміло, що це не випадково: більшовики сподівалися використати громаду в справі колективізації селянських господарств. Вони стали диктувати сільським громадам в УСРР такі умови, за яких селяни повинні були переходити до колективних форм землекористування, які, на думку комуністів, були ідеальними [23, с. 50–56]. Але селяни так не вважали і вчинили впертий опір колективізації. Це призвело до падіння Радянської влади на Наддніпрянщині влітку 1919 р.

З відновленням радянської влади на Наддніпрянщині наприкінці 1919 — на початку 1920 рр. більшовики були змушені змінити аграрну політику попереднього періоду. У «Законі про землю», прийнятому Всеукраїнським 5 лютого 1920 р., наголошувалося, що селяни могли користуватися землею в тій формі, в якій вони користувалися раніше (подвірній, общинній і т.п.) [9, 1920. — Ст. 13]. Як писав один з керівників Наркомзему УСРР В. Качинський: «...у 1920 р. ...земоргани змушені були нетрудові землі під весняний посів... доручити розділити ...самому населенню через волосні земельні відділи і сільські земельні комісії» [14, с. 80]. Сільські земельні комісії обиралися на сходах сільських громад, отже, вони і поділили землю.

Водночас більшовики продовжували політику воєнного комунізму — дуже непопулярну серед селян. Більшовикам була необхідна опора на селі. Сільська громада для цієї мети була непридатна, оскільки обстоювала інтереси своїх співгромадян, а політика більшовиків не збігалася з інтересами всього селянства. Необхідно було розколоти громаду різким посиленням антагонізму між можливими і неможливими частинами селянства, або як цинічно висловлювалися більшовики — «...посилити класову боротьбу на селі». З цієї метою 9 травня 1920 р. ВУЦВК прийняв «Закон про комітети неможливих селян». Комітетами отримали завдання — знищити «куркульське засилля» в українському селі [21, с. 114]. Як результат, «уся весна і літо ... пройшли під знаком ліквідації куркульства» — хвалилися більшовики у звіті

Наркомзему УСРР за 1920 р. [18, с. 3]. Таким чином, діяльність комнезамів посилювала соціальне напруження на селі, призводила до дестабілізації сільської громади. Але громада вистояла.

VIII Всеукраїнський з'їзд Рад 28 грудня 1920 р. прийняв постанову «Про заходи зміцнення і розвитку селянського сільського господарства», а потім відповідний декрет радянської влади [26, с. 110–111; 31, с. 589]. Більшовики вимагали від селян «...повного засіву полів ... і правильного їх обробітку ... за єдиним планом і під єдиним керівництвом». Було ухвалено рішення про створення на місцях «комітетів з розширення посівів і поліпшення обробітку землі — посівками». При сільрадах передбачалося створити селянські комітети з поліпшення сільськогосподарського виробництва, що вибиралися сільськими громадами [31, с. 590]. По кожному селу встановлювався план посіву. Усі запаси насіння оголошувалися недоторканим фондом. Такі запаси насіння мали бути зібрані завдяки продрозкладці і зберігатися в громадських коморах (гамазеях) під контролем сільських громад. Передбачалося влаштувати по селах пункти користування живим і мертвим реманентом через організацію трудової взаємодопомоги селян. Підкреслювалося значення сільських громад у втіленні в життя цих заходів [31, с. 591–593]. Звісно, майбутній врожай необхідно було здати державі по продрозкладці.

Таким чином, аграрна політика більшовиків наприкінці 1920 — на початку 1921 рр. передбачала для сільських громад роль безголосих виконавців волі державних органів.

У цих умовах селянство наприкінці 1920 — на початку 1921 рр. різко посилювало повстанську боротьбу проти більшовиків. Продовження політики «воєнного комунізму» загрожувало цілковитим крахом більшовицького режиму. Щоб утримати владу, більшовики змушені були тимчасово поступитися комуністичними принципами й перейшли до нової економічної політики.

8–16 березня 1921 р. відбувся X з'їзд РКП(б), з якого і розпочався перехід до непу. Виникла необхідність конкретизувати завдання правлячого режиму щодо селянства, а отже, й громади. 30 жовтня 1922 р. ВЦВК прийняв Земельний Кодекс, який, з невеликими змінами, 30 листопада 1922 р. продублював і ВУЦВК [9, 1922. — Ст. 750; 31, с. 155].

Кодекс визначив норми земельного права в умовах непу. Зокрема, як зазначалося вище, цей нормативний акт ввів до обігу юридичне поняття «земельна громада». Визначенню структури, прав та обов'язків земельної громади в Земельному Кодексі відведено цілий розділ. Але слід зазначити, що правове визнання земельної громади — це формальний акт радянської влади, здійснений під тиском реалій, що існували в доколгоспному селі. Влада узаконила громаду, яка активно проявила себе в буремні роки аграрної революції. Ігнорувати громаду радянська влада не могла. Таким чином сільську громаду трансформували в земельну громаду. Водночас, більшовики

обмежили коло обов'язків цього інституту тільки поземельними справами [10, ст. 43]. Тобто були відділені питання земельно-господарські, якими мала займатися громада, від питань адміністративно-владних, що поклалися на сільську раду. Цим саме формально відрізнялася земельна громада від сільської громади. Але в реальному житті громада продовжувала використовувати всі важливі на селі соціальні функції. Це зумовлювалося відсутністю чітких меж у земельно-господарських, тяглих та локально-управлінських функціях у громаді. Тому громада неминуче мусила функціонувати і як організація поземельна, і як організація селянського, територіального самоуправління. Таке становище призвело до накладення обов'язків громади на роботу сільської ради. Тому там, де була сильна громада, вона підминала під себе сільську раду, перебираючи на себе її функції. Протиріччя між земельними громадами та виконавчим органом сільських рад були зумовлені й тим, що апарат сільрад здійснював непопулярні серед селян фіскальні заходи. Тому протиріччя між цими двома соціальними інститутами були постійними. Уже через рік після запровадження Земельного Кодексу — 15 листопада 1923 р. виходить спільний циркуляр НКВС і НКЗ УСРР. В документі зверталася увага місцевих радянських владних структур на те, що органи управління земельних громад, якими були загальні збори (сходи) та вибрані ними уповноважені, відволікалися від наданих їм чинним законодавством земельних справ і переходили до розгляду справ, що стосувалися завдань управління, тобто втручалися в компетенцію сільської ради. Підкреслювалося, що чинним радянським законодавством не передбачалися сільські сходи як органи влади на селі (як це було до 1917 р.). Але в царині земельних відносин Земельний Кодекс передбачав загальні збори земельних громад (сходи) й обраних ними уповноважених тільки як органи управління земельних громад. Сфера повноважень громад повинна була обмежуватися тільки земельними справами. Уповноважені земельних громад обов'язково мали входити в земельні комісії сільрад. Якщо земельні громади у своїх межах збігалися з територією сільради, то обов'язки уповноваженого по земельних справах мала виконувати сільська рада. Уповноважені по земельних справах громади були виконавцями волі земельних громад і не могли вирішувати завдання державного органу влади (функцій сільради) на селі. Ще раз підкреслювалося, що на зборах виборців села могли бути присутні тільки особи, які мали виборчі права, на противагу зборам земельної громади, де мали право бути присутні всі члени громади, зокрема й ті, хто не мав виборчих прав. Усі розпорядження влади на селі мали виходити тільки від сільської ради та інших урядових органів й їх розпорядження були обов'язковими для всіх земельних громад [17, с. 237–241].

Отже, цей циркуляр наголошував на розмежуванні функцій земельної громади і сільської ради, зборів членів земгромади і зборів виборців.

Сільські ради практично не мали власних бюджетів. Тому для задоволення своїх потреб адміністративний апарат сільради звертався до земельної

громади за фінансовою допомогою. Таким чином, практично, сільські ради перебували у фінансовій залежності від земельних громад. Так, за відомостями голови ВУЦВК Г. І. Петровського, в 1927 р. бюджети всіх сільрад УСРР дорівнювали 600 тис. крб, а земельні громади мали у своєму розпорядженні 13 млн крб [19, с. 240]. Власні бюджети мали тільки 500 із 10500 сільрад республіки [16, с. IX]. Примиритися з таким станом речей більшовики не бажали, адже фінансово незалежні громади не збиралися реалізувати в життя ворожу для селян аграрну політику правлячого режиму. Тому, щоб поставити під свій контроль земельні громади, більшовики вдалися до адміністративно-політичного тиску.

Х Всеукраїнський з'їзд рад (1927 р.) в постанові «Про роботу рад» ухвалив: «З метою зміцнення сільських рад ввести з 1927/1928 господарського року сільські бюджети» [9, 1927. — Ст. 92]. Гроші для цього більшовики вирішили забрати в земельних громад. Що й було зроблено. Як наслідок, станом на 1929/30 господарський рік бюджети вже мали 10234 сільради республіки, або 93 % від їх кількості [4, с. 112]. Земельні громади були пограбовані.

Одночасно 27 липня 1927 р. ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили постанову «Про зміни і доповнення Земельного кодексу УСРР». Згідно з цією постановою право ухвального голосу в громаді отримали лише ті члени громади, які мали виборчі права [1, с. 440]. Тобто від участі в роботі, від управління громадою відсторонювалися ті особи, яких влада вважала куркулями, тобто своїми ворогами. Відомо, що ярлик «куркуля» більшовики чіпляли на кожного селянина, який хоч чимось заважав їхнім діям. Рівень заможності селянина тут відіграв певну роль. Але критерії заможності були настільки розмиті, що під категорію «куркуля» влада могла підвести будь-кого зі справжніх господарів. Тому саме таких хазяйновитих, а отже й авторитетних у громаді селян, позбавляли голосу.

Ця ж постанова містила також цілий розділ, присвячений нагляду за діяльністю земельної громади сільською радою, а фактично її виконавчого комітету. Сільська рада здобула право затверджувати або відхиляти ухвали земельної громади [1, с. 442].

15 грудня 1928 р. ЦВК СРСР ухвалив «Основні засади землекористування та землеустрою». Було підтверджено підлеглість земельної громади сільській раді, а селяни, які не мали права вибору до рад, позбавлялися права вирішального голосу на сходах цієї поземельної організації. Перехід селянського господарства до колективної форми розглядався як єдиний засіб вирішення всіх проблем сільського господарства [24, с. 300–306].

У 1928–1929 рр. більшовики доклали багато зусиль, щоб змусити земельні громади перейти на статут товариства спільного обробітку землі. Зокрема про це свідчить обіжник НКЗС УСРР від 5 жовтня 1929 р. «Про умови переходу на статут ТЗОЗу цілих земельних громад» [29]. Але селяни не вбачали в цій формі господарювання якихось переваг, тому чинили опір

насильницькій колективізації. За даними Укрколгоспу, на жовтень 1929 р. на колективну форму землекористування перейшло 355 земгромад з майже 40 тис. цих поземельних утворень в УСРР [28]. Отже, земельні громади у переважній більшості не стали опорними пунктами колективізації. Організаційна будова земельних громад не відповідала поставленій більшовиками меті. Ці поземельні організації склалися з представників усіх соціальних груп села. Таким чином, вони об'єктивно не могли стати провідниками анти-селянської політики більшовиків. Тому земельні громади вирішили знищити.

Постановою Президії ЦВК СРСР від 3 лютого 1930 р. в районах суцільної колективізації земельні громади ліквідовували, а їх права й обов'язки передавали сільським радам [24, с. 465–466]. 25 лютого 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР продублювали цю постанову [3], а НКЗС УСРР 23 березня 1930 р. розробив і розіслав обіжник до окрземуправлінь «Про порядок ліквідації земельних громад у районах суцільної колективізації» [30]. У межах окремого села земельну громаду ліквідовували за розпорядженням сільської ради. Майно знищеної громади передавали колгоспу, а виборні органи розпускалися [2, с. 80–81]. Земельна громада припиняла своє існування.

Більшовицький режим не міг миритися з існуванням на селі самоврядного, демократичного, загальноселянського інституту, яким була громада. Існування громади суперечило самій суті тоталітарного режиму. А тому громаду ліквідували, як і всі інші громадські, недержавні, непідконтрольніправлячому режиму інституції. Паростки громадянського суспільства зникли в нашій країні майже на сімдесят років.

Крах комуністичного режиму в 1991 р. призвела до ліквідації породжених ним структур. Сучасна Україна перебуває в пошукові оптимальних форм як селянського господарювання, так і місцевого самоврядування. Але знищені тоталітарним режимом паростки громадянського суспільства дуже повільно відроджуються в сучасній Україні. Цим і пояснюються громадська байдужість, апатія, повільність у здійсненні вкрай необхідних країні реформ. Вважаємо, що громада в доколгоспному селі і була тим паростком громадянського суспільства, позитивний досвід якої може бути корисним при відродженні нашого села.

В подальшому слід звернути увагу на проблему оренди землі в українському доколгоспному селі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бюлетень НКЗС УСРР*. — X. — 1927. — № 35.
2. *Бюлетень НКЗС УСРР*. — X. — 1930. — № 13.
3. *Вісті ВУЦВК*. — X., 1930. — 9 бер.
4. *Два роки п'ятирічки УСРР: [Матеріали до звіту уряду за 1929 та 1930 роки на XII Всеукраїнському з'їздові рад]*. — X. : Видання ВУЦВК, 1931. — 263 с.

5. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). — Ф. Р-93. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 1-27.
6. ДАХО. — Ф. Р-99. — Оп. 3. — Спр. 22. — Арк. 53, 205.
7. ДАХО. — Ф. Р-1630. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 15, 122.
8. ДАХО — Ф. Р-4880. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 7-24.
9. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. — Х. : Видання НКЮ УСРР, 1920–1929. — Розд. паг.
10. Земельний кодекс УСРР. — Х. : Вид-во НКЗС УСРР, 1922. — 90 с.
11. Історія українського селянства. — К. : Наук. думка, 2006. — Т. 2. — 632 с.
12. Калініченко В. В. Висвітлення земельної громади українського доколгоспного села в історіографії / В. В. Калініченко. // Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. — Х., 2008. — № 835. — С. 67–74.
13. Калініченко В. В. Селянська поземельна община на Слобожанщині в радянський період її існування / В. В. Калініченко. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. — Х. : Майдан, 2010. — Вип. 39. — С. 81–84.
14. Качинский В. Очерки аграрной революции в Украине / В. Качинский — Х. : Госиздат, 1922. — Вып. 1. — 108 с.
15. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — К. : Політвидав України, 1979. — Т. 2. — 521 с.
16. Низові бюджети України в 1926/27 господарчому році (районові, сільські, земельних громад) // Статистика України. — Серія VI. статистика фінансів. — Х., 1926. — Т. V. — Вип. 5. — № 157. — XIV; 50 с.
17. Об общих собраниях членов земельных обществ // Земельное законодательство УСРР и практика по земельным спорам: [Сб. постановлений и решений]. — Х., 1925.
18. Отчет Народного комиссариата земледелия УССР за 1920 год. — Х. : Издание Наркомзема УССР, 1921. — 18 с.
19. Петровський Г. І. Вибрані статті і промови / Г. І. Петровський. — К. : Політвидав України, 1978. — 436 с.
20. Практика Правительствующего Сената по крестьянским делам. — СПб. : Департ. гос. зем. имущества, 1914. — 959 с.
21. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920) : [зб. документів і матеріалів]. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — XXXII; 1084 с.
22. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : [Сб. документов за 50 лет]. — М. : Политиздат, 1967. — Т. 1. — 783 с.
23. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.) / І. К. Рибалка. — Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1967. — 192 с.
24. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. 1917–1954. — М. : Госюриздат, 1954. — 719 с.
25. Сельское общество // Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. — СПб, 1900. — Т. 29. — С. 377–384.
26. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : [сб. документов]. 1917–1936. — М. : Политиздат, 1959. — Т. 1. — 836 с.

27. Україна: Статистичний щорічник: 1929 рік. — Х. : ЦСУ УСРР, 1929. — 399 с.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО). — Ф. 1. — Оп. 5. — Спр. 490. — Арк. 19.
29. ЦДАВО. — Ф. 27. — Оп. 15. — Спр. 503. — Арк. 15.
30. ЦДАВО. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 698. — Арк. 339.
31. Экономическая политика СССР: [сб. документов]. — М. : Госполитиздат, 1947. — Т. 1. — 645 с.
32. Якиманский В. К итогам аграрной революции на Украине: По данным анкетного обследования 1922 г. / В. Якиманский. — Х. : ЦСУ УСРР, 1924. — III; 35; XI с.

Надійшла до редколегії 10.01.2011 р.

УДК 712.26(477.54/.62)

О. Ю. БІРЬОВА

ПАРКОВЕ МИСТЕЦТВО СЛОБОЖАНЩИНИ

Досліджуються теоретичні основи й етапи формування садибних парків Слобідської України.

Ключові слова: поміщицький маєток, садово-паркове мистецтво, архітектура, садибний комплекс.

Исследуются теоретические основы и этапы формирования усадебных парков Слободской Украины.

Ключевые слова: помещичье имение, садово-парковое искусство, архитектура, усадебный комплекс.

Investigate the theoretical basis and stages formation of farmsteads parks in Slobidska Ukraine.

Key words: landlord farmstead, the art of gardening, architecture, farmstead complex.

Слобідські садибні комплекси були не лише помешканням дворянських родин, але й зразками архітектурних і ландшафтних споруд свого часу. Парково-будівниче мистецтво мало декілька етапів розвитку: в епоху панування стилю бароко зароджуються основи планування парку та розбивки саду й остаточно формуються в класичну добу.

Метою статті є дослідження основних етапів формування та теоретичних засад побудови парків у Слобідській Україні.

Праці, присвячені парковим ансамблям поміщицьких садів Слобожанщини, можна умовно поділити на два типи. Перші — ті, які досліджують теоретичні аспекти паркового будівництва. Другі присвячені окремим маєтковим паркам Харківської губернії.